

PALEO- AKTUEEL

ARCHEOLOGIE IN 2001

13

RUG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 2002, Groninger Instituut voor Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Facilitair Bedrijf RuG

Omslag: Hunbed D31 bij Emmen (aquarel van Jan Wiegers, 1918).

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen
mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-1732-9

PALEO-AKTUEEL

13

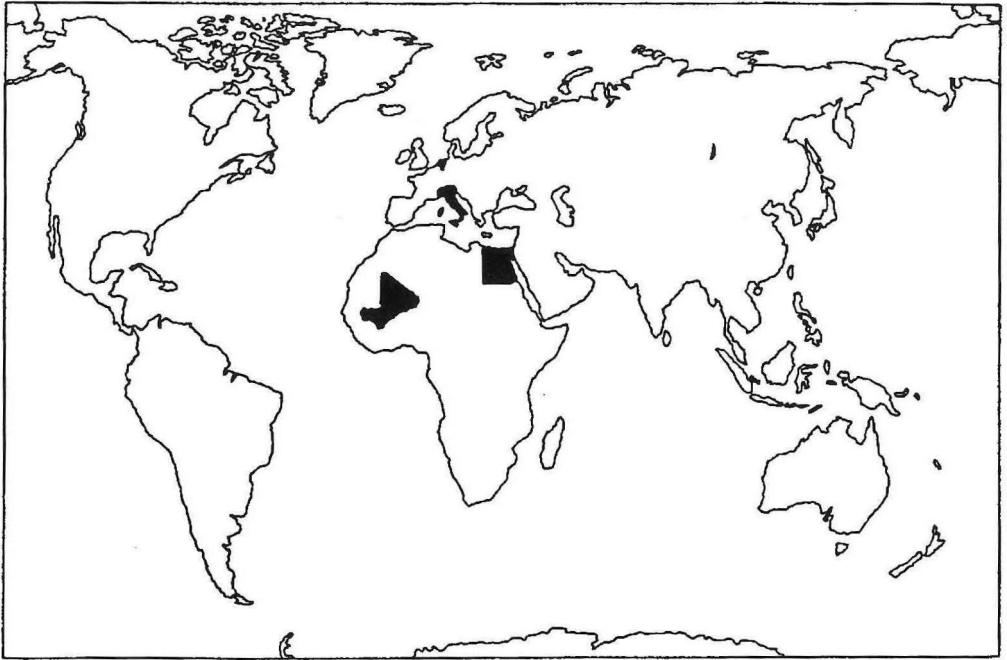
redactie

Mette Bierna
Jurjen M. Bos
Dick Stapert

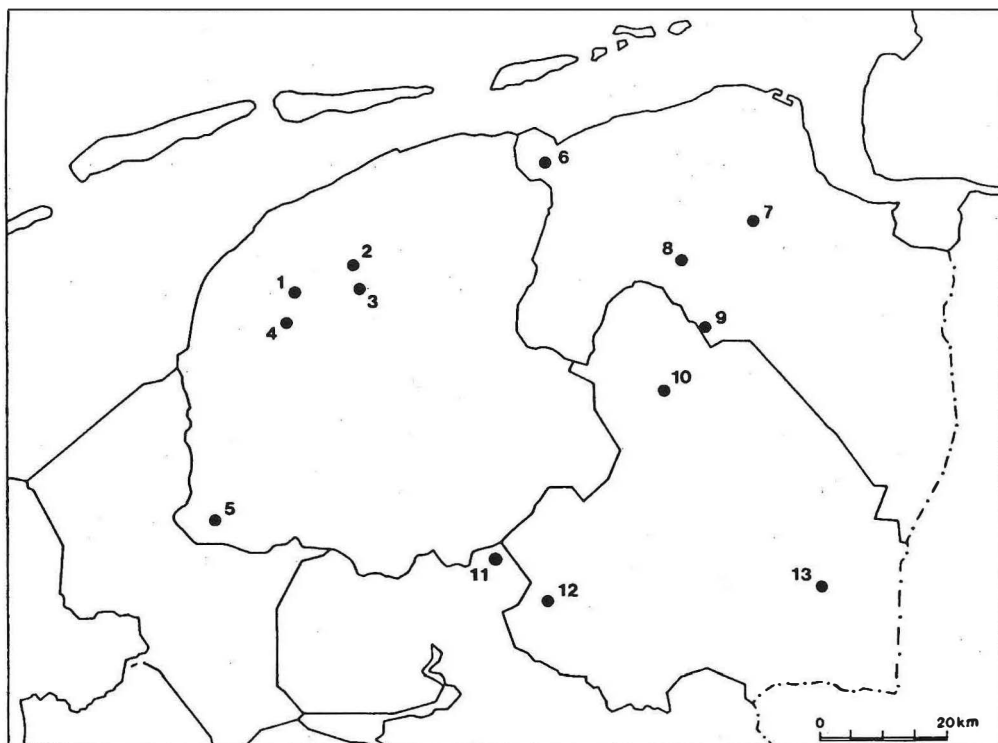
Groninger Instituut voor Archeologie

Groningen, 2002

In deze aflevering: Egypte, Italië, Mali, Nederland.

In deze aflevering uit Noord-Nederland: 1. Dronrijp; 2. Jelsum; 3. Leeuwarden; 4. Winsum (Fr.); 5. Hemelum; 6. Vierhuizen; 7. Wittewierum; 8. Groningen; 9. Glimmen; 10. Zeijen; 11. Eeserveld; 12. Havelte; 13. Emmen.

INHOUD

VOORWOORD

H.T. WATERBOLK Van Giffen en De Ploeg 1918-1922	9
D. STAPERT & L. JOHANSEN Een halve vuistbijl van Hemelum in Gaasterland (Fr.)	15
D. STAPERT Een geïsoleerde Levallois-afslag van het Eeserveld (Ov.)	19
V. ROTS, D. STAPERT & L. JOHANSEN De Cheddar- en Creswell-spitsen van Zeijen (Dr.): ‘projectielen’ of messen?	24
J.N. LANTING, M.J.L.Th. NIEKUS & D. STAPERT Dateringen aan gecremeerd bot uit het Paleolithicum en vroeg-Mesolithicum: een overzicht van de stand van zaken	30
M.J.L.Th. NIEKUS & H.R. REINDERS Vuursteenvindplaatsen; sporen van jager-verzamelaars en vroege landbouwers in het Noord-Nederlandse landschap	37
M.J.L.Th. NIEKUS Een mogelijke primaire vuursteenbewerkingsplaats uit Emmen (Dr.)	41
F.T.S. BROUNEN & M.J.L.Th. NIEKUS Een ‘exotische’ vuurstenen bijl uit Glimmen (Gr.)	49
M.P. VAN LEUSEN & H. FEIKEN Kapen op de kust. Aanvullend en voorbereidend veldwerk in de Pontijnse regio, juli/augustus 2001	53
O.H. HARSEMA De valkuilen van de verbeelding	59
P.A.J. ATTEMA, A.J. NIJBOER & M. ROOKE ‘Piccarreta 13’, een late bronstijdnederzetting op de kust van Zuid-Latium (Italië)	65
H.A. GROENENDIJK & P. VOS Vroege ijzertijdbewoning langs de Hunze bij Vierhuizen, gem. De Mame (Gr.)	70
S.C. ELEVELT De <i>dolia</i> van Francavilla Marittima, Zuid-Italië	74

T.B. VOLKERS	78
De <i>terra sigillata</i> uit de terp Bruggeburen bij Winsum (Fr.)	
G.J. DE ROLLER	84
Een inheems-Romeins houten kamdeksel uit de Bullepolder, gemeente Leeuwarden (Fr.)	
J. HIELKEMA	87
Een Romeinse spiegel uit een nieuw ontdekte terp in Dronrijp (Fr.)	
M.C. GALESTIN	90
Romeinse <i>lumulae</i> of kleppermannetjes?	
F. VREDE	94
Archeobotanisch onderzoek in ‘De Hunze’, gemeente Groningen (Gr.)	
L. SIKKING & R.J.T. CAPPERS	100
Eten in de woestijn: voedsel voor mens en dier op doortocht in de Westelijke woestijn van Egypte	
P.J. BAAK	107
Leembouwarchitectuur in de binnendelta van de Niger, Mali	
T. LOOIJENGA	113
Twee recente runenvondsten uit Nederland – met wellicht een Frankische connectie	
A. BAKKER	117
Een middeleeuwse schoen uit Bruggeburen, Winsum (Fr.)	
M.J.M. DE WIT	121
Archeologisch onderzoek in de kerk van Wittewierum, gemeente Ten Boer (Gr.)	

VOORWOORD

Paleo-aktueel 13 wijkt, het zal U misschien opvallen, enigszins af van vele eerdere nummers. Daarin was immers altijd volop ruimte voor veldwerkverslagen uit het (Noord-)Nederlandse boerenland. Dit jaar valt daar alleen, met enige goede wil, het onderzoek in de kerk van Wittewierum toe te rekenen. De reden ligt niet in bezuinigingen of accentverschuivingen: 2001 was het jaar van de mond- en klauwzeer-crisis, die ook voor het archeologische veldwerk zijn consequenties had.

Veel berichten dus over nieuwe zaken waar bij de uitwerking op gestoten werd, en veel berichten, wel degelijk over veldwerk, uit niet-getroffen gebieden. Het GIA en zijn erflaters hebben immers een lange traditie in buitenlands onderzoek. Veel andere landen werden terloops genoemd, maar in de eerste dertien afleveringen van *Paleo-aktueel* trof U zo, vaak meerdere malen, Albanië, België, Duitsland, Egypte, Griekenland, Groenland, Ierland, Indonesië, Irak, Israël, Italië, Libanon, Mali, Noorwegen (met Spitsbergen), Portugal, Rusland, Spanje, Tunesië en Turkije.

Noord-Nederlands veldwerk zal in *Paleo-aktueel* 14 weer beter vertegenwoordigd zijn: wij verwachten onder andere bijdragen over Borger in Drenthe, en Jardinga, Joure en Dokkum in Friesland. Met de bijdrage over de opgravingen in Dokkum schaar ook het Archeologisch Dienstencentrum te Bunschooten zich onder diegenen die van mening zijn dat *Paleo-aktueel* niet alleen een impressie geeft van een deel van de activiteiten van het GIA, maar dat het ook een belangrijke rol speelt als medium voor de Noord-Nederlandse archeologie in het algemeen.

In dit voorwoord speelde Noord-Nederland een grote rol; dat wordt deels gecompenseerd door de inhoud van deze aflevering. Zo is het verheugend een verslag te zien van een reislustige student.

De redactie hoopt dat in *Paleo-aktueel* 14 alle windstreken weer volop vertegenwoordigd zullen zijn.

De redactie

EEN ROMEINSE SPIEGEL UIT EEN NIEUW ONTDEKTE TERP IN DRONRIJP (FR.)

Janneke Hielkema¹

Aan de oostelijke rand van Dronrijp is in een braakliggend perceel gemeentegrond een Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAO) uitgevoerd. De aanleiding voor dit onderzoek was verbreding van de aanwezige vaart en de aanleg van een waterpartij. Op dit braakliggende terrein was door twee lokale amateur-archeologen inheems-Romeins aardewerk verzameld. Nadat dit aan de bevoegde instanties was gemeld en men vermoedde dat hier de restanten van een terp aanwezig zouden kunnen zijn, volgde in september 2001 een AAO.

Dronrijp ligt op een zuidwest-noordoost georiënteerde kwelderwal. De vroegste terpen op deze kwelderwal dateren in oorsprong uit de 4e-3e eeuw v.Chr. In de omgeving van Dronrijp is in het verleden o.a. geïmporteerd Romeins aardewerk gevonden en een muntschat uit de 7e eeuw na Chr. (Boeles, 1951: pp. 171, 454, 487, 293, 395). De bekende terpen van Hatsum en Winsum, die in de vorige eeuwen zijn afgegraven, liggen niet ver van Dronrijp.

Op het terrein waren de scherven al aan de oppervlakte zichtbaar, en er bleek behoorlijk veel materiaal in de bodem aanwezig te zijn. Om de omvang van de vindplaats te kunnen bepalen zijn er twee haaks op elkaar georiënteerde werkputten aangelegd. De eerste werkput, van 5 bij 44 m, oost-west georiënteerd, is in twee vlakken opgegraven. In de tweede werkput, van 4 bij 30 m, is één vlak aangelegd.

Sporen

In de eerste werkput werd vlak onder het maaiveld een opgebrachte laag aangesneden, waarin de zodenstructuur duidelijk zichtbaar was. Deze laag werd door enkele greppels en een sloot doorsneden. De zijrand van de 1,8 m brede sloot was

bedekt met een enkele centimeters dikke laag scherven. Ten westen van de sloot lag een grote kuil. Ook in deze kuil werd veel vondstmateriaal aangetroffen. Aan de oostzijde van de werkput was de zodenlaag niet meer zichtbaar, hier waren opgebrachte lagen aanwezig met grote hoeveelheden vondstmateriaal. De onderkant van deze lagen lag ongeveer 70 cm onder het maaiveld.

In de tweede werkput waren aan de noordzijde enkele dagzomende lagen zichtbaar in het vlak. Hier lijkt zich de rand van de terp te bevinden.

De totale omvang van de terp is niet bekend. Waarschijnlijk is de kern van de terp te vinden aan de westzijde van het terrein. De natuurlijke gelaagdheid van de kwelderwal loopt hier tot aan het maaiveld. Naar het oosten toe lopen de natuurlijke lagen af. Aan de westzijde zijn de terplagen geheel afwezig. De terplagen aan de noord- en oostzijde zijn waarschijnlijk bewaard gebleven doordat de natuurlijke ondergrond hier lager was.

Aardewerk

Gezien het geringe oppervlak van de opgraving is er een grote hoeveelheid aardewerk (2111 scherven, 35.084,9 gram) geborgen. Het aardewerk dat op deze vindplaats is gevonden betreft voornamelijk plaatselijk geproduceerd terpaardewerk uit de 2e-3e eeuw na Chr. Dit type aardewerk heeft over het algemeen afgeronde vormen, is soms voorzien van oren, en kan versierd zijn met groeflijnen op de overgang van de hals naar de schouder, of indrukken op de rand.

Een bijzondere vorm die is aangetroffen is een zogenaamde vuurklok. Dit is een aardewerken stomp met gaten die over gloeiende kooltjes werd gezet om ze gedurende de nacht af te schermen.

Enkele fragmenten zijn te dateren in de 1e eeuw na Chr. Uit de sloot in werkput 1 komen

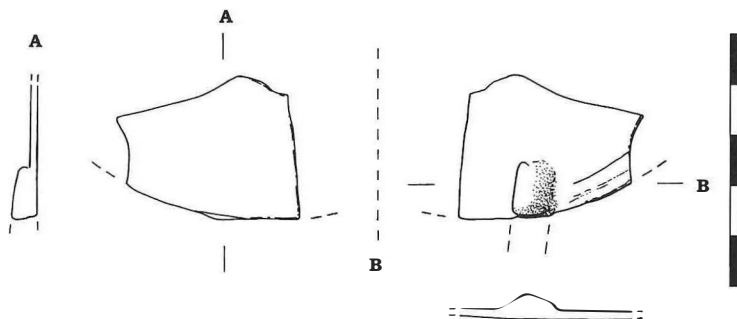

Fig. 1. Spiegelfragment. (tek. Rita Alders.)

fragmenten van klein vaatwerk dat affiniteit vertoont met Angelsaksisch aardewerk uit de 4e-5e eeuw na Chr.

Faunaresten

De faunaresten die tijdens het onderzoek zijn aangetroffen betreffen voornamelijk resten van rund en schaaap/geit. Daarnaast zijn ook resten aangetroffen van paard en hond. Er zijn drie botten die snij- of haksporen vertonen. Twee fragmenten van paardenbot zouden als werktuig kunnen zijn gebruikt. Het gaat om twee metacarpi die gebruikspolijsting vertonen aan de uiteinden. Het is niet bekend waarvoor deze botten gebruikt zijn. Opvallend is dat op deze vindplaats geen resten van varken zijn aangetroffen. Dit is mogelijk het gevolg van het geringe aantal resten. In de meeste nederzettingen uit deze periode wordt wel varken aangetroffen.

Spiegel

Op deze opgraving is een opvallende vondst gedaan. Bij de aanleg van het tweede vlak in werkput 1 werd met de metaaldetector een plat bronsfragmentje gevonden. In eerste instantie leek dit niet zo'n bijzondere vondst te zijn. Nadat het echter was schoongemaakt rees het vermoeden dat dit wel eens een stukje van een Romeinse spiegel kon zijn (fig. 1).

Het stukje metaal werd gevonden in een sloot in werkput 1. Het betreft een dun, plat stukje brons. De dikte van het metaal is 1 mm, het ge-

wicht is 9,1 gr. Het oppervlak heeft ronde, lichtgrijze corrosieplekjes. Dit wijst op een hoog tinglehalte van het brons. Verder is het oppervlak opvallend glad. Aan de rand zit een lichte verhoging. Eén zijde van het fragment vertoont een ronding. Parallel aan deze ronding loopt een dubbele groeflijn. Gezien de ronding van het fragment en de gladheid van het oppervlak is het aannemelijk dat het een spiegel betreft. Ook het hoge tinglehalte van het metaal is een aanwijzing in die richting. Waarschijnlijk is dit een fragment van een Romeinse spiegel van het type Ga, zoals dit door Lloyd Morgan is beschreven (Lloyd Morgan, 1981: p. 37).

Dit type spiegel wordt geplaatst in de tweede helft van de 1e eeuw na Chr. Deze spiegels met een onversierde lichtbolle spiegelkant, hebben een holle achterkant, waarop versiering is aangebracht in de vorm van concentrische groeven (fig. 2). Het handvat is aan de rand gemonteerd. De kleine verhoging aan de rand van het fragment is waarschijnlijk een restant van de aanhechting van het handvat. Hoewel in het Fries Museum enkele spiegelfragmenten uit de Romeinse tijd aanwezig zijn, is de herkomst hiervan onzeker. Het fragment dat in Dronrijp gevonden is, is daarom het eerste Romeinse spiegelfragment dat in Friesland in een betrouwbare context gevonden is.

Conclusie

Tijdens het onderzoek is naar voren gekomen dat in het braakliggende terrein aan de Puoldyk te Dronrijp de restanten van een terp liggen. De datering van het aardewerk wijst op bewoning in de

Fig. 2. Romeinse spiegel, gevonden in Nijmegen (Lyod Morgan, 1981: fig. 5:a en b).

2e-3e eeuw na Chr. Mogelijk begint de bewoning in de 1e eeuw na Chr. Hoewel de hogere delen van de terp niet meer aanwezig zijn, zijn in de bodem nog terplagen aanwezig die een rijkdom aan vondstmateriaal bevatten. Vooral de vondst van een fragment van een Romeinse spiegel maakt dat dit een bijzondere vindplaats is.

Met dank aan A. Ufkes, H. Buitenhuis, C. Koopstra en M.C. Galestin.

Summary

In the summer of 2001, two local amateur archaeologists found a large quantity of native Roman Age pottery west of Dronrijp, province of Friesland. Subsequently two test trenches were excavated by ARCbv. The site contained the remnants of a terp, which was inhabited in the 2nd and 3rd centuries AD. Occupation at this site may have started in the 1st century AD. The top layers of the terp had been quarried away in the past, for their fertile soil. Besides a vast amount of pottery, a

small piece of bronze was found. This proved to be part of a bronze mirror. The piece of metal was flat, with a smooth surface. One edge was rounded. Along the rounded edge, one side of the metal was decorated with two grooves. The mirror is possibly of type Ga, which can be dated in the second half of the first century AD. This little piece of metal is the first (evidence of a) Roman mirror in Friesland that has been found in a reliable archaeological context.

Noot

1. ARC, Groningen.

Literatuur

- Lloyd Morgan, G., 1981. *The mirrors, including a description of the roman mirrors found in the Netherlands, in other Dutch Museums* (= Description of the collections in the Rijksmuseum G.M. Kam at Nijmegen, IX). Nijmegen.
- Boeles, P.C.J.A., 1951. *Friesland tot de elfde eeuw*. 's-Gravenhage, 2e dr.